

כו. מעלת השירה העברית – הטעמים מול המשקל והחריזה והאיחוד מול הפירוק (סט-פ)

סט

אמר הכוזרי: תכליתך (=מטרתך) בזה ובזולתו (=ובכיוצא בזה) שתשונה אותה עם זולתה (=הלשונות האחרות) מהלשונות בשלמות (שכמו שהלשונות האחרות שלמות כך הלשון העברית שלמה), ואיזה המעלה היתרה (שהזכרת)? אבל (אדרבה) יש יתרון לזולתה עליה בשירים השקולים³⁴⁵ המתאימים ללחנים.

ע

אמר הקהר: כבר התברר (בחכמת המוסיקה) כי הלחנים אינם צריכים למשקל הדבור, ושבנתינת רוח ומלוי³⁴⁶ אפשר לשיר "הודו לה' כי טוב" בלחן "לעשה נפלאות גדולות לבדו"³⁴⁷. זה בלחנים המעוררים את הנפש למעשים, אבל השירים הנקראים (שנועדו רק לקריאה בציבור) אשר בהם נאה המשקל, צמצמו בהם (אנשי המעלה שבישראל) למען מעלה שהיא יותר נעלה ויותר מועילה.

עא

אמר הכוזרי: ומה היא?

עב

אמר הקהר: כי המקוץ מן הלשון (=מטרת הלשון) הוא להביא את מה שבנפש המדבר אל נפש השומע. וזאת המטרה לא תשלים עד תמה אלא פנים אל פנים. מפני שלדבור פנים

הערות – ילמוד ענוים דרכו

345 היינו שמקפידים שיהיה מספר הברות שווה בכל שורה בשיר. שיטה זו הגיעה מהשירה הערבית אל ספרד של ימי הביניים על ידי דונש בן לברט (920-990). בשירת ספרד הקפידו נוסף על כך על רצף מוגדר של תנועות וחצאי תנועות (=שוואים נעים).

אולם בשירה של המקרא לא מצאנו הקפדות אלו, וגם אין הלשון העברית מתאימה לשירה מסוג זה, כפי שיבואר לקמן. על כן נוצרה ביקורת על דונש בידי תלמידי מנחם בן סרוק. על כל פנים ברור שהלשון העברית אינה מתאימה למשקל הערבי ואין השירה העברית המקראית מקפידה על המשקל, ועל כך שואל המלך: היכן מעלתה של הלשון העברית בעניין זה?

346 רווח - צליל מתמשך שאין עיצור מפסיקו, ומילוי - צליל שממשך בגובה אחד עד שעיצור מפסיקו (מהדורת פרוף שורץ הערה 539).

347 החבר מביא דוגמה מה"הלל הגדול", הוא פרק קלו בתהלים, ששם פסוק א: "הודו לה' כי טוב", ופסוק ד: "לעושה נפלאות גדולות לבדו", אינם באותו אורך וודאי שלא באותו משקל ומספר תנועות, ולכן לפי כללי השירה הערבית של ימי הביניים אין השיר הזה תואם את שירי המליצה השקולה. אולם תכלית השירה ביהדות היא העברת התוכן, וזה נעשה על ידי ניגון ולא על ידי שקילה (כמו שמבאר והולך) שיכול להתאים לשני הפסוקים גם יחד.

מסלול 1: יום ד לפרשת ויחי

מסלול 2: יום א לפרשת ויחי

אֶל פָּנִים (יש) יתְרוֹן עַל הַכְּתִיבָה, וְכִמּוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: "מִפִּי סוֹפְרִים וְלֹא מִפִּי סֹפְרִים" (ע"פ גיטין עא,א)³⁴⁸. מִפְּנֵי שֶׁבִּנְאָמַר פָּנִים אֶל פָּנִים נֶעְזְרִים בְּעֵצִירָה בְּמִקּוֹם (שנוקק) הַהֶפְסֵק (בין העניינים), וּבְהַמְשֵׁךְ בְּמִקּוֹם (שנוקק) הַחֲבוּר, וּבְהַדְגָּשָׁת הַהֶגְיָה וּבְהַרְפִּיטָה, וּבְסִמְנֵים וּרְמִיזוֹת (של הפנים) לְתַמִּיּהָ וּשְׂאֵלָה וְהוֹדָעָה וּבִקְשָׁה וְאִיוֹם וּתְחִנָּה, וּתְנוּעוֹת (ידיים) שֶׁהַבְּטוּי הַפְּשוּט אֵינוֹ יָכוֹל לְהַבִּיעֵן. וַיֵּשׁ אֲשֶׁר יַעֲזֹר הַמְדַבֵּר בְּתַנוּעוֹת עֵינָיו וּגְבוּתָיו וּבְכָל רֵאשׁוֹ וּבִידָיו לְהַבִּיעַ כֶּעֶס וְרִצּוֹן, וּתְחִנּוּנֵים וְהַתְנַשְּׂאוֹת, בְּשַׁעוֹר אֲשֶׁר יִרְצָה.

וּבְשֵׂאִרִית הַזֹּאת אֲשֶׁר נִשְׂאָרָה לָנוּ מִלְשׁוֹנֵנוּ הַבְּרוּאָה, הַמְצַאֲתָה, (יש) דְּקִיּוֹת וְעֵדִינִיּוֹת (דקיויות ודקדוקים) (ש)הִטְבְּעוּ בָּהּ בְּשִׁבִיל לְהַבִּין (את) הָעֵנִינִים, וְלַעֲמֵד בְּמִקּוֹם הַשְּׂמוּשִׁים הָהֵם הַנֶּעֱשִׂים פָּנִים אֶל פָּנִים, וְהֵם הַטְּעָמִים אֲשֶׁר יִקְרָא בָּהֶם (=על ידם) הַמְקַרָּא. נוֹצְרִים בָּהֶם (על ידם) הַהֶפְסֵק וְהַחֲבוּר, וְיִבְדְּלוּ מְקוֹמוֹת הַשְּׂאֵלָה מִן הַתְּשׁוּבָה, וְהַנּוֹשָׂא מִן הַנְּשׂוּא, וְהַנִּחַץ (=ההזדירות) מִן הַהֶאָטָה, וְהַצּוּי מִן הַבִּקְשָׁה, וְאֶפְשָׁר לְחַבֵּר בְּזֶה סֹפְרִים. וּמִי שֶׁזָּו כּוֹנֵתוֹ (מטרתו, בלשון ובשירה), בְּלִי סֶפֶק שֶׁהוּא יִדְחָה אֶת הַמְשָׁקֵל, כִּי הַמְשָׁקֵל אֵי אֶפְשָׁר לְקַרְאוֹ אֶלָּא בְּדֶרֶךְ אַחַת, וְעַל פִּי רַב הוּא מַחְבֵּר בְּמִקּוֹם הַהֶפְרָדָה, וְעוֹצֵר בְּמִקּוֹם הַחֲבוּר, וְלֹא יִתְכַן לְהַשְׁמֵר מִזֶּה אֶלָּא בְּמֵאֵמָץ רַב³⁴⁹.

עג

אָמַר הַכּוֹזְרִי: בְּצִדְקָה נִדְחָתָה מַעְלָה בְּשִׁמְעָה (=בעונג השמיעה) מִפְּנֵי מַעְלָה בְּעֵינָן (=במשמעות), כִּי הַמְשָׁקֵל גּוֹרֵם לְהִנָּאֵה מִהַנְּשָׁמֵעַ, וְהַדִּיּוֹק הַזֶּה גּוֹרֵם לְהַשְׁגָּת הָעֵנִינִים. אֲבָל אֲנִי רוֹאֶה אֶתְכֶם, קָהַל הַיְּהוּדִים, שֶׁאַתֶּם מַשְׁתַּוְּקָקִים לְמַעְלַת הַמְשָׁקֵל, וְתַחֲקוּ (את) זוֹלָתְכֶם מִן הָאֲמוֹת, וְתַכְנִסוּ הָעֵבְרִית בְּמִשְׁקָלֵיהֶם!

עד

אָמַר הַחֶבֶר: וְזוֹ מְלָאכּוֹתִיּוֹת וּמְרִי מַצְדָּנוּ! לֹא דִי שֶׁהַזְנַחְנוּ אֶת זֹאת הַמַּעְלָה הַנּוֹצְרָת, אֶלָּא שֶׁאַנְחָנוּ מִפְּסִידִים אֶת מְבִנָּה לְשׁוֹנָנוּ, אֲשֶׁר הִנָּחָה לְהַתְחַבְּרוֹת (=איחוד בני אדם)³⁵⁰ וְנִהְפְכָנָה לְפְרוּד.

הערות - ילמד עניים דרכו

348 שם עוסק במסירת עדות, אך ריה"ל לומד מכך לכל העברת תוכן חשוב הנצרך להעברה מדויקת מאדם למשנהו. וזו הטעות של המוסלמים ושל הקראים שחשבו שאנו "עם הספר". אך באמת אפילו התורה הכתובה צריכה את הניגון והטעמים שעברו במסורת בעל פה.

349 הסיבה לכך היא שהמחויבות למשקל מחייבת את המשורר לעוות את אופן קריאת המילים ולא להיות נאמן לתוכן שהן אמורות להביע בניגון הספציפי שבאותו קטע. ואכן ההקפדה על המשקל גורמת למשורר לחתוך את המשפט באמצע עניין, ולפעמים אפילו לפצל מילה אחת לשני משפטים! לדוגמה: בפיוט "לך אלי" כותב המשורר: "וְאֵם תְּבִיא בְּמִשְׁפֵּט עֵבֶר - דָּךְ מֵהָ הִיא גְבוּרְתִּי", המילה "עבדך" מפוצלת לשני המשפטים, על פי המשקל שחורז את כל הפיוט מתחילתו לסופו.

350 איחוד על ידי קריאה בקול כולם יחד. בהמשך ידבר ריה"ל על סגנון ישיבה מעגלי, סביב ספר אחד! הלימוד כחוויה קבוצתית ולא אישית, אין מעלתו רק מצד חידוד השכל וביורר ההלכה (בבא מציעא

מסלול 1: יום ד לפרשת ויחי

מסלול 2: יום א לפרשת ויחי

עה

אמר הכוזרי: ואיך זה?

עו

אמר החבר: הלא ראית מאה אנשים קוראים המקרא כאלו הם איש אחד, פוסקים בעת אחת, וממשיכים קריאתם כאחד?

עז

אמר הכוזרי: כבר שמתי לב לזה, ולא ראיתי כמוהו אצל הלועזים ולא אצל הערבים, ולא יתכן זה בקריאת השירים. הודיעני איך השגה זאת המעלה ללשון הזאת, ואיך הפסידה המשקל³⁵¹.

הערות – ילמד ענוים דרכו

פד,א במעשה דר"י ור"ל; אבות ד,יד: "רבי נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה ואל תאמר שהיא תבוא אחרך שחביריך יקיימוה בידך ואל בינתך אל תשען"; ילקוט שמעוני, קהלת, רמז תקעג על ר"א בן ערך ששכח תלמודו), שהרי כאן מדובר רק על קריאה משותפת ולא על פלפול! אלא מעלתו מצד הופעת השכינה עליהם, בהיותם ציבור ולא יחידים, כאמור באבות ג,ו: "רבי חלפתא איש כפר חנניה אומר עשרה שיושבין ועוסקין בתורה שכינה שרויה ביניהם, שנאמר: 'אלוהים נצב בעדת אל'".

וכן כתב גם לעניין תפילה במניין, במאמר ג,יח-יט: "אמר הכוזרי: ולמה לנו כל זה? האין טוב לו לאדם כי יתבודד בתפילתו, למען תהיה נפשו זכה יותר ומחשבתו פנויה יותר? אמר החבר: לא כן, תפילת הציבור יתרון בה מכמה בחינות... וכך תצא מבין כולם תפילה שלמה (כי זכות האחד משלימה את החיסרון הרוחני של חברו) בכוונה זכה (כי מכוונים לטובת הכלל ולא כל אחד להנאת עצמו), ותחול הברכה על הכל, ויהיה לכל אחד מן היחידים חלק בה. כי פעולת הענין האלוהי דומה לפעולת המטר המרווה ארץ מן הארצות, שעה שיושביה זכאים לו. ויתכן כי תכלול ארץ זו גם יחידים אחרים אשר אינם זכאים לו ותהיה גם להם הצלחה בזכות הרוב". שוב המלך מחפש את התועלת החיצונית ואילו החבר מעלה אותו להביט בתועלת הסגולית.

ואלו הן שתי הבחינות בגמרא בתענית ז,א: "מצד חידוד השכל -) אמר רבי חמא ברבי חנינא: מאי דכתיב: 'ברזל ברזל יחד?' לומר לך: מה ברזל זה, אחד מחדד את חברו - אף שני תלמידי חכמים מחדדין זה את זה בהלכה. (מצד הופעת השכינה -) אמר רבה בר בר חנה: למה נמשלו דברי תורה כאש, שנאמר: 'הלא כה דברי כאש נאם ה'?' לומר לך: מה אש אינו דולק יחיד - אף דברי תורה אין מתקיימין ביחיד. והיינו דאמר רבי יוסי בר חנינא: מאי דכתיב: 'חרב אל הברים ונאלו' - חרב על שונאיהן של תלמידי חכמים שעוסקין בד בבד בתורה (= כי מתנתקים מהשכינה). ולא עוד אלא שמתפשין (= כי לא מחדדים זה את זה וטועים), שנאמר: 'ונאלו'..."

351 קטע זה הכניס ריה"ל לספר זה מתוך מאמרו "על המשקלים הנבחרים". בשירה הערבית מבחינים בין תנועות קצרות לארוכות. השירה הערבית בנויה על סירוג של תנועות קצרות, המסומנות בקערת, ותנועות ארוכות, המסומנות בקו. בעברית אין הבדל בין אורך התנועות, לכן דונש הוצרך לקבוע את השווא הנע והחטפים במקום התנועות הקצרות. כמו כן כדי להתאים את החרוזים, הוא שינה את המילים. לדוגמה: בשיר "דרור יקרא", במקום "וינצורכם כמו בכה" הוא כתב: "בבת" כדי שיתאים לחרוז. את המילה "נעים" - אות נ' בקמץ, שינה ל"נעים" בשווא, כדי שיתאים לתנועה קטנה על פי המשקל של השיר.

מסלול 1: יום ד לפרשת ויחי

מסלול 2: יום א לפרשת ויחי

עח

אמר החבר: באשר קבץ בה בין שני נחמים ולא קבץ בה בין שלש הנועות אלא בקשי (=במקרים יוצאים מהכלל)³⁵², וכא (על ידי זה) הדבור אל הנח (=להיות נינוח), ו(ועל ידי זה) נקנתה זאת המעלה, רצוני לומר: ההתחברות והזריות בקריאה. והוקל בזה הזכרון והשגת הענינים בנפש.

ותחלת מה שפיסידנו משקל השיר הוא ענין אלה שני הנחמים (כי במקום שהנחמים יקבעו את אריכות התנועה או קיצורה - המשקל משנה זאת), ויזניח המלעיל והמלרע, ויעשו 'אכלה' ו'אכלה' שוים³⁵³, 'אמרו' ו'אמרו' שוים בהטעמה³⁵⁴, 'אמר' ו'אמר', וכן יעשו 'שבת' ו'שבת' שוים³⁵⁵, עם (למרות) מה שיש ביניהם מן ההבדל שבין עבר ועתיד.

וכבר היה לנו מרחב בדרך הפיוט (=השירה העברית שלפני המשקל הערבי) אשר איננו מפסיד לשון אם נשמר (מטעויות אלו). אבל הגיענו בדבור השקול מה שהגיע לאבותינו במה שנאמר עליהם: "ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם" (תהלים קו, לה).

עט

אמר הכוזרי: אשאלך, התדע טעם להתנועות היהודים בעת קריאת העברית?

פ

אמר החבר: אמרו שהוא לעורר את החם הטבעי (=הזריות)³⁵⁶.

הערות - ילמד עניים דרכו

352 רבי יהודה חיוג' בספר הדקדוק: "ויש לך לדעת כי העברים לא יחברו ג' אותיות מתנועות במילה אחת, חוץ אם יהיה שם אות אהח"ע (=יעמוד) או ב' אותיות כפולות (=רבבות) - יחברו". כדי להבין את ריה"ל כאן יש להעמיק בדבריו בסעיף פ שם קובע ריה"ל את כלליו המיוחדים להגייה העברית. ובקצרה: ריה"ל מחדש שיש "נח נמשך" שהן אותיות אי"ו שאין הוגים אותן (בין שכתובות, כגון "שריד", בין שאינן כתובות כגון "קם" שהוא למעשה "קאם") והן מאריכות את התנועה שלפניהן או יוצרות הטעמה. לפי זה המילה שמר נקראת "שן(א)מ(א)ר". ודבר זה מאפשר הטעמה והפסקים בקריאת המילה המאפשרים קצב אחד.

353 דוגמאות לשווא נח ושווא נע - עיין בראשית כז, ויש ושמ כה. דוגמא שהראשון מלעיל: "על כן אלה אכלה ארץ" (ישעיהו כד, ו) והשני מלרע: "ואכלה אתכם ארץ אויבכם" (ויקרא כו, לח). ויש שניקדו את השני: "אוכלה", והכוונה שהחולם מאריך את האות א' שלפניה, מה שאין במילה "אכלה", ואילו המשקל גורם להשוות את מקצב קריאתן.

354 בתרגום פרוף' שורץ: אמרו ואמרו. הראשון - לשון ציווי, כמו: "אמרו לאדני המלך" (מל"א כט, ט) והוא בחיריק ושווא נח, והשני לשון עבר הוא בקמץ ושווא נע. קצב המילה הראשונה שהיא בחיריק (שיש בה "נח נמשך") אמור להיות ארוך מאשר המילה השנייה שיש בה קצב ללא נח נמשך. וכאמור - המשקל משבש ומשווה ביניהן.

355 הראשון לשון עבר ונקרא מלעיל, כמו: "שבת' לירושלם ברחמים" (זכריה א, טז), והשני לשון עתיד ונקרא מלרע, כמו: "ושבת' בשלום אל בית אבי" (בראשית כח, כא).

356 ובזוהר פנחס ריחב, מבאר שהתנועה לא רק מעוררת את החום הטבעי, אלא מבטאת את החיות הבלתי פוסקת שמושפעת לנשמת האדם על ידי לימוד התורה. וזה תרגומו: "מה זה שכל עמי העולם

וְאֵנִי סָבוּר שֶׁהוּא מִצַּד הָעֲנִיָּן שְׁאַנְחֵנוּ בּוֹ. כִּי מֵאַחַר שֶׁאֲפָשֶׁר לְרַבִּים מֵהֶם לְקַרֵּא פֶּה אֶחָד, אֲפָשֶׁר שְׂיִתְקַבְּצוּ עֲשָׂרָה וְיִתֵּר עַל סֵפֶר אֶחָד - וּלְפִיכֶךָ הָיוּ סִפְרֵינוּ גְדוֹלִים, וּמְדֵי פַעַם יִצְטָרֵךְ כָּל אֶחָד מֵהָעֲשָׂרָה לְנִטּוֹת כְּדֵי לְרַאוֹת אֶת הַמֶּלֶךְ, וְאַחַר כֵּן יֵשׁוּב, וְתִהְיֶה נִטְיָה וְחִזְרוּ, מִפְּנֵי שֶׁהַסֵּפֶר בְּאַרְץ. וְזוֹ הִיְתָה הַסִּבָּה הָרִאשׁוֹנָה. וְאַחֲרֵי כֵן הֶפֶךְ לְמִנְהַג בְּגִלְל הָרִאִיָּה (שֶׁל הַבְּנִיִּים אֶת הָאֲבוֹת) וְהַחֲקוּי, אֲשֶׁר הֵם כְּטַבַּע בְּנֵי אָדָם. וְאַצֵּל זוֹלָתָנוּ - קוֹרֵא כָּל אֶחָד בְּסִפְרוֹ, וּמְקַרֵּב סִפְרוֹ אֶל עֵינָיו אוֹ יִקְרַב הוּא אֵלָיו כְּפִי מַה שְׂיִרְצֶה מִבְּלִי שְׂיִצַּר לוֹ חֲבֵרוֹ, וְאֵינָנו צְרִיךְ לְנִטּוֹת וְלִזְקָף.

כז. מעלת הניקוד בלשון העברית

וְאַחַר כֵּן - מֵעֵלַת הַנִּקּוּד (שֶׁל הַלְשׁוֹן הָעִבְרִית) וְשִׁמוּשׁ שְׁבַעַת הַמְלָכִים (קִמְץ, פֶּתַח, סְגוּל, צִירִי, חוּלַם, שׁוּרוּק, חִירִיק³⁵⁷), וּמַה שְׂיִשׁ לָנוּ מִהַדְיוּק וְהַדְקָדוּק וְהַתּוֹעֲלוֹת הַיּוֹצְאוֹת מֵהַבְּדֵל אֲשֶׁר בֵּין הַקִּמְץ וְהַפֶּתַח וְהַצִּירִי וְהַסְגוּל³⁵⁸. וְתוֹעֲלוֹתָם בְּעֵינֵינוּ (=בְּמִשְׁמַעוֹת) (שֶׁ)יִּבְדֵּל בָּהֶם בֵּין הָעֵבֶר וְהָעֵתִיד, כְּגוֹן 'שְׁמַתִּי' וְ'שְׁמַתִּי'³⁵⁹, וְ'אֲבָרְכֶהוּ'

הערות - ילמד עניים דרכו

אינם מתנועעים ורק ישראל לבדם כשעוסקים בתורה מתנועעים לכאן ולכאן, מבלי שלמדו זאת מאיש ואינם יכולים לעמוד על עומדם? בדבר זה עצמו ניכרות נשמותיהן הקדושות של ישראל לעומת שאר נשמות של עכו"ם. נשמות ישראל נגזרות מהנר הקדוש הדולק והם אינם יכולים לשקוט, אלא מתנועעים לכאן ולכאן ולכל הצדדים כאור הנר, ש'נר ה' נשמת אדם' כתוב. וכתוב: אתם קרוים אדם ולא אומות העולם. נשמות העמים הן מקש כבוי בלא אור שורה עליהן ועל כן הם שקטים ואינם מתנועעים. כי אין להם תורה ואינם מתלהבים בה ואינה שורה בהם". כלומר ההתנועעות מסמלת שאור התורה מאיר באדם ויוצר בו חיות שאינה פוסקת.

הסבר אחר מציאנו במחזור ויטרי סי' תקח (והביאו בעה"ט בשמות כ,טו): "ומפני מה מרגילין אותנו (=את הילד שנכנס ללמוד) לנענע בגופו כשהוא לומד? שכן מצינו בנתינתה של תורה: 'וירא העם וינעו'. ולא האנשים לבד נעו, אלא אף ההרים והאילנות: הרים שנאמר: 'ויחרד כל ההר מאד'. וכתוב בתהלים: 'למה תרצדון הרים גבנונים', ובאילנות כתיב: 'וכל עצי השדה ימחאו כף'. וזהו שאמר דוד: 'עבדו ה' ביראה וגילו ברעדה'. ושלמה פירש: 'שפתותיו שושנים נוטפות מור עובר' אל תיקרי שושנים אלא שושנים, אל תיקרי מור עובר אלא מר עובר. שצריך להיות כל ימיו באימה ויראה לפני המקום". היינו שההתנועעות רומזת ליראה שצריכה להיות בלימוד, כעומד לפני השכינה. לכאורה ריה"ל, שלא כהרגלו, עזב כאן את ההסבר הסגולי ופנה להסבר מציאותי-הסטורי. אולם כבר ראינו בסעיף שלפני כן, שחשיבות הלימוד המשותף והמאחד הוא בכך שמהווה את הבסיס לחלות השכינה!

357 מבואר במהר"ל, תפארת ישראל, פרק סו, ששבע התנועות הן כנגד שישה צדדים והנקודה האמצעית היא השביעית (אשר היא השוּרוּק. ואילו הקוּבוץ הוא סוג אחר של אמצע, ע"ש).

358 כאן ריה"ל יוצר גישור מופלא בין תורת הניקוד של המקרא שבה שבע תנועות, לבין תורת הניקוד הטברני (אשר עליה מבוסס המבטא הספרדי) שבה יש רק חמש תנועות, כלומר אין הבדל בין קמץ לפתח ובין צירי לסגול. ריה"ל מסביר שההבדל הוא במשמעות ולא בהגייה!

359 שמת"י נקרא מלעיל, לשון עבר, ואילו 'ושמת"י' - נקרא מלרע בגלל וא"ו ההיפוך. והנה ברוב הפעמים במקרא מנוקד שמת"י בפתח, מלבד בירמיהו לג, כה: 'חֲקוֹת שְׁמִים וְאַרְץ לֹא שְׁמַתִּי', אולם כשיש וא"ו ההיפוך ונקרא מלרע תמיד יהיה בפתח כדי לקצר בהגיית תחילת המילה.

מסלול 1: יום ד לפרשת ויחי

מסלול 2: יום א לפרשת ויחי

וְאֶבְרַכְהוּ³⁶⁰; וַיְבַדִּילוּ בֵּין פְּעַל לְהֵאָר, כְּגוֹן 'חֲכָם' (פועל: "בני אם חכם לבך" - משלי כג, טו) ו'חֲכָם' (תואר: "עם חכם ונבון"); וּבֵינן הָא הַשְּׂאֵלָה וְהָא הַיְדִיעָה, כְּגוֹן "הַעֲלָה הִיא לְמַעְלָה"³⁶¹, וְזוּלָת זֶה. נוֹסֵף עַל מָה שֶׁהֵם מוֹעִילִים בִּיפִי סְדוּר הַדְּרָגָת הַדְּבוּר בְּקַבּוּץ שְׁנֵי הַנְּחִים, עַד שֶׁתְּהִיָּה בַדְּבוּר הַעֲבָרִי קְרִיאָה שִׁשְׁתּוֹ בָּה קָהָל מִבְּלֵי שְׁבוּשׁ.

³⁶²וְלִטְעָמִים עוֹד תִּנְאִים אַחֲרֵים, כִּי אֶפְנִי הַהֲגִיָּה בְּעִבְרִית נִחְלָקִים לְשִׁלְשָׁה... קַבּוּץ וּפְתִיחָה וְשֹׁבֵר, וּבְחֻלְקָה שְׁנִיָּה: קַבּוּץ גְּדוּל, וְהוּא קִמְץ, וּבִינּוֹנִי, וְהוּא חוּלָם, וְקִטְּן, וְהוּא שׁוּרוּק, וּפְתִיחָה גְּדוּלָה, וְהוּא פֶּתַח, וְקִטְּנָה, וְהוּא סְגוּל, וְשֹׁבֵר גְּדוּל, וְהוּא צִירִי, וְקִטְּן, וְהוּא חִירִיק. וְהַשְּׂבָא מוּנָע בְּאֵלָה כָּלֶם בְּתִנְאִים, וְהִיא הַתְּנוּעָה לְבִדְהָ בְּלִי תוֹסֶפֶת, וְזוּלָתָהּ מְצַרִּיכָה נַח אַחֲרֶיהָ. וְהַקִּמְץ יְבוֹא אַחֲרָיו נַח מְשׁוֹן, וְלֹא יְבוֹא אַחֲרָיו דְּגִשׁ בְּמַצֵּב הָרֵאשׁוֹן, וְאִם יְבוֹא אַחֲרָיו דְּגִשׁ, הִרִי זֶה לְהִכְרַח בְּמַצֵּב הַשְּׁנִי אוֹ הַשְּׁלִישִׁי. וְהִנֵּחַ הַמְשׁוֹךְ שְׁלוֹ אוֹ אֶלֶף אוֹ הָא, כְּגוֹן 'בְּרָא' ו'קָנָה'. וְיֵשׁ אֲשֶׁר בָּא אַחֲרֵי הִנַּח הַמְשׁוֹךְ נַח נִרְאָה, כְּמוֹ 'וְקָאֵם שְׁאוֹן'. הַחוּלָם יְבוֹא אַחֲרָיו נַח מְשׁוֹן, וְהִנַּח שְׁלוֹ וְאוֹ אוֹ אֶלֶף, כְּגוֹן 'לוֹ' ו'לֹא', וְאֶפְשֶׁר שֶׁיְבוֹא אַחֲרָיו נַח נִרְאָה, כְּגוֹן 'שׁוּר' ו'שְׂמָאֵל'. הַצִּירִי יְבוֹא אַחֲרָיו נַח מְשׁוֹן, וְהִנַּח שְׁלוֹ אוֹ אֶלֶף אוֹ יוֹד, כְּגוֹן 'יוֹצֵא' ו'יוֹצֵאִי'. אֲבָל הִיא אֵינָה שִׁיכַת לְצִירִי בְּטַבַּע, בְּמַצֵּב הָרֵאשׁוֹן, אֲלֵא בְּמַצֵּב הַשְּׁנִי. הַשׁוּרוּק סוּבַל אֶת שְׁלֹשֶׁת הַמַּצְבִּים, יֵשׁ שֶׁיְבוֹא אַחֲרָיו הַמְשׁוֹךְ, וְיֵשׁ שֶׁיְבוֹא אַחֲרָיו הַדְּגִשׁ, וְהִנַּח הַנִּרְאָה, וְהִנַּח שְׁלוֹ הַנְּאוֹ לְבִדְהָ, כְּגוֹן 'לוֹ' ו'לִלּוֹן' ו'לִקַּח'. הַחִירִיק כְּמוֹ הַשׁוּרוּק, כְּגוֹן 'לִין' ו'לִי' ו'לִבִּי'. הַפֶּתַח וְהַסְּגוּל לֹא יְבוֹא אַחֲרֵיהֶם נַח מְשׁוֹן בְּמַצֵּב הָרֵאשׁוֹן, וְאִמְנֵם יִמְשְׁכֶם הַמַּצֵּב הַשְּׁנִי, אוֹ לְהַסְמֵךְ עֲלָיו, אוֹ לְהַטְעֵמָה, אוֹ לְמִקוֹם הַפֶּסֶק וְהַפְּרָדָה. וְהַמַּצֵּב הָרֵאשׁוֹן יִשְׁמְרוּ תִנְאֵיו כְּשֶׁאֲתָהּ מְעִיֵן בְּאוֹת אוֹת וּמְלָה מְלָה, וְלֹא תִחְשַׁב עַל תְּקוּן הַדְּרָגָת הַדְּבוּר הַמְּחַבֵּר מֵהֵם, מִחִבּוּר וְהַפֶּסֶק וּמְלָה גְּדוּלָה וְקִטְּנָה וְזוּלָת זֶה, וְאִזּוֹ יִנַּח לְךָ הַשְּׂבָעָה מְלִכִים עַל מַצְבֶּם הָרֵאשׁוֹן מִבְּלֵי חִלּוּף, וְהַשְּׂבָא עַל שְׁעוּרוֹ לֹא גַעֲיָא. וְהַמַּצֵּב הַשְּׁנִי מְעִיֵן בִּיפִי חִבּוּר

הערות - ילמד ענוים דרכו

360 ישעיהו נא, ב בפתח - לשון עתיד (היינו שה' אומר שהבטיח לאברהם שהוא ירכן אותו), ובראשית כז, לג בקמץ - לשון עבר (עיי' ראב"ע בשני המקומות). לגבי "שמת" עיי' בדברינו בהערות לסעיף עח.

361 ה"א הידיעה ניכרת באות הדגושה שאחריה, כגון (בראשית כז, מא) "וַיִּשְׁטֹם עֵשָׂו אֶת יַעֲקֹב עַל הַבְּרָכָה" (פרט לאותיות 'ו' ומ' שבהן אין דגש מסיבות של תפארת הקריאה), לעומת "וַיֹּאמֶר עֵשָׂו אֶל אֲבִיו הַבְּרָכָה אֲחַת הוּא לְךָ אָבִי" (שם לח). פעמים רבות היא מנוקדת בחטף-פתח, כגון "הַיֵּשׁ בָּהּ עֵץ אִם אֵין" (במדבר יג, כ). אולם באותיות גרוניות הכללים משתנים - ה"א הידיעה מקבלת קמץ, וה"א השאלה - פתח, כמו: "הֲאֵין בְּנֹת אַחִיךָ" (שופטים יד, ג). שלמה לא בא אפוא לשאול אם רוח האדם עולה למעלה, אלא לקבוע שרוח האדם עולה למעלה ורוח הבהמה יורדת לארץ, והשאלה "מי יודע" היא על ההבדל בין רוח האדם לרוח הבהמה.

362 כאן מתחיל ריה"ל בהרצאה ארוכה על כללי ההגייה של העברית, על מנת להבהיר שהיא מיוסדת על כללים ושדרך ידיעת הכללים ניתן להבין את הסודות הטמונים במקראות. כיוון שלימוד כללי הדקדוק אינו ממטרות לימודנו זה, אנו מדלגים על קטע זה, ופונים אל סוף הסעיף.

מסלול 1: יום ד לפרשת ויחי

מסלול 2: יום א לפרשת ויחי

המלים והדרגתן, ויש אשר ישנה מן המצב הראשון לתקון השני. והמצב השלישי הוא הנחת הטעמים, ויש אשר ישנה דבר משני המצבים הקודמים. ואינה זרה במצב הראשון רציפות שלש תנועות שלא יכנס ביניהן נח ולא דגש, אלא תנועה שבאית באה אחרי תנועה שבאית שלש ויותר, כמו שמתר זה בערבית, אבל זה זר במצב השני. ובעת שיזדמנו שלש תנועות במצב הראשון, מושך המצב השני את אחת מהן בשעור נח, כגון 'משכני', 'ולשכני', 'רצפת', פי העברית כבדה לה רציפות שלש תנועות, אם לא בפגישת שתי אותיות שוות, כגון 'שררד', או אותיות אהח"ע, 'נהרי', 'נחלי', ואם תרצה תמשך ואם תרצה תמהר. וכן מתיר המצב הראשון קבוץ שתי תנועות רצופות משוכות בשעור שני נחים, וראה המצב השני כי ההגיה בזה לא תהיה נאה, ולפיכך השמיט אחד משני המשכים ונשא השני, כגון 'שמת' 'ישמת' וכל הדומה לו. הלא תראה 'פעל' וחבריו, ההגיה בהם בהפך הנקוד, תמשך העין והיא פתח, ותזנח הפא והיא קמץ, ומשיכת העין אמנם היא להשענות, לא לנח רפה, ועל כן השארו 'אמר ליי' ו'עשה ליי' על המצב הראשון, מפני שנשענו על המלה הקטנה. וכך נראה 'פעל' בשני קמצים והוא פעל עבר, ונבקש עלת זה, ונמצאהו באתנח או סוף פסוק, ונאמר שזה הנח התחזק במצב השני בגלל העמידה וההפסק. ונמשך לנו זה עד שנמצא 'פעל' בשני קמצים גם בזקף, ונבקש עלתו, ונמצאהו מקום הפסק בענין, והיה ראוי שיהיה אתנח או סוף פסוק, לולא הכרחים אחרים שאלצו שלא יחול באתנח ולא בסוף פסוק. כמו שנמצא גם כן פתחים באתנח ובסוף פסוק שלא על הדרך הזאת, כגון 'וילך', וכל 'ויאמר', ו'זקנת', ו'תשברנה'. ונמצא עלת 'ויאמר' מפני שימת הלב לענין, הואיל ואין ראוי 'ויאמר' לעמד בו, מפני הצטרכו אל מה שאחריו להשלמת הענין, אלא המעט, כגון 'כאשר אמר', כי ענינו נשלים בהפניה אל מה שקדם, וראוי הקמץ לפי שהוא מקום הפסק. אבל 'וילך' ו'תשברנה' היה דינו להיות 'וילך', ו'תשברנה', והיה קשה להעתיק השבר אל פתיחה גדולה מבלי הדרגה, לכן העתק אל פתח. ואולי 'זקנתי' מהדרך הזאת, מפני שעקרו 'זקן', ולפיכך העתק הצירי בעצירה אל פתח.

וכן נתפלא מ'פעל' וכל מה שבא במשקלו, מלעיל משוך הפא והוא בסגול, עד שנתבונן שאלמלא נמשכה הפא היה הכרח ההגיה העברית מאלץ למשך העין, ויעשה מלרע, ויהיה בין העין והלמד נח רפה אחר סגול, וזה מגנה, ואינו מגנה בפא, כי אי אפשר לה בלי נח, ומקום הנח פנוי, ואותו המשך אשר הוא מלעיל, אמנם הוא במקום נח נראה, כנגד 'פן על', לא כנגד 'פן על', אכן כאשר יבוא באתנח וסוף פסוק ישוב 'פעל', כנגד 'פן על'. וראינו הכרח המשך כמו שאמרנו ב'שמת' 'ישמת'. וכן נתפלא מ'שער' ו'נער' וחבריהם, על המשך הפא שלהם והוא פתח, ונתבונן ונראה שהוא במקום 'פעל', ואמנם נפתחו בגלל אהח"ע. ועל כן לא השתנו בסמיכות כאשר ישתנו 'נהר' ו'קהל' בסמיכות לפי שהם על משקל 'דבר'. וכן נמצא 'אעשה' 'יעשה' 'אבנה' 'אקנה' בסגול עם נח רפה, ונתבונן במשל הראשון אשר הוא 'אפעל' 'פעל', ונראה שעין

מסלול 1: יום ד לפרשת ויחי

מסלול 2: יום א לפרשת ויחי

הפעל לא נבנתה על משך, אלא על נח נראה עם פתח תמיד. ונסביר למה לא נקד בפתח גדול ויאמר 'אעשה', היות שלא יפל פתח על הא נחה, אלא קמץ, והקמץ משוך, ועין הפעל אינה משוכה כלל, אלא אם תעתק אליה תנועה, או תפל על אלה, כגון 'אצא'. ולפיכך חייב להעתיק 'אעשה' אל סגול, מפני שהוא המעט שבתנועות בחזק, ומשתתף עם הצירי אם יצטרך במצב השני לחזקו דרך תמורה במקומות העצירה. וכמעט שלא יראה מקום להא ב'אעשה', אלא בהפסק או בנגינה. ויקל הדגש עמה, "אעשה לך", "אבנה לי", עד שלא תראה, מה שאין בן 'אצא', 'ואבא', 'ויבא לי', ולא יבוא אחרים דגש, ויבוא לפנייהם צירי להראות האלה. והלא תראה שנוהגים קלות בהא עד שהשמיטה מן הכתיב והבטוי, 'ויבן', 'ויקן', 'ויעש', ואיך תחזק בצירי? אדרבה, היא תקבל את המעטה שבתנועות, והיא הסגול. זה במצב הראשון, עד שיעברנה המצב השני אל הצירי אצל ההפסק. וכן נתמה מ'מראה' ו'מעשה' ו'מקנה' וחבריהם, מפני שנראה אותם בסמיכות בצירי, ובלא סמיכות בסגול, ונחשב שהיה ראוי הפך זה. וכאשר נתבונן בלמד הפעל הנחה, והיא ההא, שהיא נחשבת כנעדרת, וכאלו השמות האלה אמנם הם 'מרא' 'מעש' 'מקן', לא היו ראויים אלא לסגול, עד שיבוא הכרח להראותה בנח רפה ב'מראה' ו'מעשה'. וב'מראה' ו'מעשה' נעשה הסגול צירי, כדי שיעמד בסמיכות במקום הפתח ב'מראם' ו'מעשם'. ואשר בא על המצב הראשון ולא שנה אותו המצב השני בנקוד אלא בבטוי, 'בן', נפרד בצירי ונסמך בסגול, ויש שתמשכהו ההטעמה, כגון "בן יאיר", והוא על מצבו הראשון בסגול, ויש שתדחפנו ההטעמה, "בן אחר", והוא על מצבו הראשון בצירי. ואין ספק בפעל מלרע שהוא בצירי.

ולמציא החכמה הדקה הזאת סודות נעלמים מאתנו³⁶³, ואולי עמדנו על קצתם - הפונה בהם להעיר על פרושים, כאמרנו ב"העולה היא למעלה", ובמה שמבדיל בין העבר והעתיד, ובין הנפעלות (עבר) והנפעל (בינוני), וינקד "נאסף אל עמי" (בראשית מט, כט) בקמץ (בינוני), ו"כאשר נאסף" (במדבר כז, יג) בפתח (לשון עבר); וינקד "וישחט" (ויקרא ט, ח) - "וישחט" (שם ח, טו)³⁶⁴, ואף על פי שאינו במקום הפסק בבטוי הרי הוא במקום הפסק בענין. והרבה פעמים נוהג הסגול (=הטעם סגולתא) הבא אחר הזקא מנהג האתנח וסוף הפסוק והזקף, וישתנה המצב הראשון. ואלו הייתי מרחיב בפרק הזה, היה הספר מתארך. ואמנם הטעמתיך מזאת החכמה הדקה (להראות) שאינה מפקרת, אלא מנמקת ומדיקת.

הערות - ילמד ענוים דרכו

363 עיין רבנו בחיי בראשית יח, ג.

364 הניקוד בפתח הוא כשהמילה באה בהקשר למה שאחריה, כמו: "וישחט את עגל החטאת" (ויקרא ט, ח). הניקוד בקמץ הוא כשהמילה באה בצורת הפסק, וריה"ל מדגיש שלא רק בסיום פסוק אלא גם כשרוצה להפריד בעניין, כמו שרצה להפריד בין מעשה השחיטה לבין שתי הפעולות שאחריה: "וישחט, ויזרק משה את הדם על המזבח סביב" (ויקרא ח, ט).

פא

אמר הכוזרי: די לי בְּזָה לְהַפְלִיאֲנִי מֵהַלְשׁוֹן הַזֹּאת. וְאֲנִי רוֹצֵה שְׁתַּעֲבֹר עִמִּי אֶל תֵּאָר עוֹבֵד אֱלֹהִים אֲצִלְכֶם (ג,א-כב), וְאַחַר כֵּן אֲשַׁאֲלֶךָ עַל טַעֲנוֹתֵיכֶם עַל הַקְּרָאִים (ג,כג-עד), וְאַחַר כֵּן אֲבַקֵּשׁ מִמֶּךָ עֲקָרִים בְּדַעוֹת וּבְאֲמוֹנוֹת (מאמר ה), וְאַחַר כֵּן אֲבַקֵּשׁ בְּמָה שֶׁנִּשְׁאָר בְּיָדְכֶם מִן הַחֻקֹּמוֹת הַקְּדוּמוֹת (ד,כד-לא).

שאלות מנחות:

- ✦ מה התכלית של השירה השקולה?
- ✦ מה התכלית של השירה בישראל?
- ✦ מה הדרך האידיאלית להעברת תוכן מאדם אחד לחברו? כיצד הניגון מסייע להעביר את אותו תוכן גם שלא בשיח ישיר?
- ✦ מדוע השמירה על משקל מקלקלת את "הניגון" של השיר?
- ✦ מדוע השמירה על משקל מכבידה על הקריאה?
- ✦ מה ההבדל בין אחד הקורא בשביל כולם לבין כולם הקוראים יחד?
- ✦ מהו הקשר בין הכתיבה ללא הקפדה על הניגון לבין ההתנועעות בזמן הקריאה?

תם לימוד מאמר שני

חציו הראשון של מאמר ג ("עבודת החסיד") כבר נלמד בזמן אלול.

חציו השני של מאמר ג ("עיגון המסורת ההלכתית") ילמד בחודש אדר ב' בשנה

מעוברת יחד עם דברי הרמב"ם בנושא

אנו עוברים ללימוד מאמרים ד-ה בספר הכוזרי